

„AR FI FOST MAI BINE DACĂ STĂTEAM DEOPARTE”. RAPORTUL LUI HANS DERNSCHWAM DIN 1528 CĂTRE CASA FUGGER SAU DESPRE EȘECUL UNUI PROIECT VIZÂND TRANSILVANIA

Octavian TĂȚAR*

„Ar fi fost mult mai bine dacă, în aceste vremuri, am fi rămas ca spectatori”. Aceasta este, în opinia noastră, una din ideile cheie ale raportului lui Hans Dernschwam, pe care l-a expediat din Turda, în august 1528, către agenția din Buda a Casei Fugger¹. Afirmția lui Hans Dernschwam, raportată la întregul conținut al documentului, pare a fi mai degrabă o scăpare, o opinie personală exprimată la un moment dat aproape fără nicio logică a textului anterior, decât o concluzie fermă, argumentată, spre care să fi condus ideile afirmate în prealabil în raportul său. Dacă avem în vedere că Hans Dernschwam fusese trimis în Transilvania să preia, împreună cu alți reprezentanți ai Casei Fugger, exploatarea sării, nu să inspecteze, prospecteze și să evalueze din punct de vedere tehnic modul cum se realiza această operațiune și, în consecință, să propună dacă afacerea era posibilă sau nu (această decizie fusese luată cu mai multă vreme înainte de către mai marii Casei Fugger), atunci cum se explică afirmația sa?

În primul rând, scrisoarea lui Hans Dernschwam, deși constituia un document oficial, era adresată unui coleg și prieten, Iacob Hünlein², nicidecum oficialilor înalți ai Casei Fugger. Se pare că cei doi, Dernschwam și Hünlein, avuseseră în prealabil o discuție pe această temă, ambii împărțășind ideea inoportunității angajării societății din care făceau parte în exploatarea sării în Transilvania, sau cel puțin așa rezultă din textul documentului în discuție³.

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia; e-mail: octavian_tatar@yahoo.com.

¹ Raportul lui Hans Dernschwam, împreună cu multe alte rapoarte și scrisori ale sale, s-au păstrat în arhiva Casei Fugger din Viena, fiind publicat abia în anul 1933 de către Johann Strieder (vezi Strieder 1933). În limba română, sub titlul „Raportul privind exploatarea salinelor din Transilvania”, documentul în discuție a fost publicat în 1968 (vezi *Călători străini* 1968). La textul acesta ne vom raporta pe parcursul studiului de față.

² „Respectabilului și înțeleptului Iacob Hünli, foarte bunului meu prieten de la Buda”, așa preciza Hans Dernschwam în încheierea scrisorii sale (*ibidem*, p. 295).

³ „Ar fi fost mai bine dacă, în aceste vremuri, am fi rămas ca spectatori, așa cum scrieți și dumneavoastră” [subl.a.] (*ibidem*, p. 294).

În al doilea rând, Hans Dernschwam - un om cu o minte foarte analitică, cu o bogată experiență profesională în domeniul mineritului și o capacitate deosebită de a înțelege realitățile politice ale vremii din Europa Centrală - are posibilitatea, după numai câteva săptămâni petrecute în Transilvania, îndeosebi la câmara sării din Turda, să înțeleagă că, cel puțin pentru moment, preluarea și exploatarea cu profit a sării din Transilvania nu poate fi o afacere bună pentru Casa Fugger. Practic, atunci („în aceste vremuri”, cum sublinia Hans Dernschwam în scrisoare⁴) și aici, în Transilvania, nu se puteau pune bazele unei afaceri serioase și de durată. Oarecum, Hans Dernschwam anticipa dezastrul. Nu se cunosc celelalte rapoarte ale sale expediate către Casa Fugger în cele zece luni cât a stat în Transilvania, care ar fi putut conține opinii similare, dar evenimentele din vara anului 1529, când Ferdinand I de Habsburg pierdea controlul total asupra Ungariei Centrale și Răsăritene, au confirmat ceea ce el intuise încă de la început. Hans Dernschwam, ca un angajat conștiincios, conștient pe deplin de misiunea sa în Transilvania, nu a afirmat această inoportunitate de afaceri într-un mod hotărât, acest lucru nefiind obiectivul său în Ardeal. Ceea ce a afirmat - „ar fi fost mai bine dacă stăteam deoparte” - era doar un gând pentru un prieten - agent și el al aceleiași companii.

Totuși, chiar dacă Hans Dernschwam nu ar fi făcut afirmația respectivă, o lectură atentă a raportului său din 1528 conducea inevitabil spre o astfel de concluzie. Scrisoarea-raport vrea să atenționeze, chiar dacă autorul nu o exprimă în mod apăsător, asupra faptului că afacerea nu va merge, și asta din considerente de ordin politic, nu din motive tehnice, financiare sau manageriale. Expresia „în aceste vremuri” tocmai asta vrea să spună⁵.

Dar cine era acest Hans Dernschwam? Se născuse la Most, în Boemia, în 1494, într-o familie de patricieni originară din Moravia. După nume, este de neam germanic, nu degeaba fiind inclus în dicționarele biografice germane⁶. A început studiile la Viena, în cadrul Facultății de Arte și le-a finalizat la Leipzig în 1510.

De numele a două persoane se leagă ascensiunea socială a lui Hans Dernschwam. Prima dintre acestea a fost Toma Bakócz⁷, primat al Ungariei

⁴ *Ibidem*.

⁵ Istoriografia de până acum din spațiul românesc, cu mici excepții (Gündisch 1943), a fost preocupată, din păcate, mai degrabă de latura descriptivistă a raportului lui Hans Dernschwam, de relatările acestuia cu privire la diferite aspecte tehnice, organizatorice, financiare și comerciale ale exploatării sării în Transilvania, și foarte puțin de considerentele politice care au stat în spatele acestei afaceri de nivel înalt și care ar fi făcut-o posibilă sau nu (vezi *Călători străini* 1968; Doboși 1951).

⁶ Oberndorffer 1957, p. 609.

⁷ S-a născut pe la 1442, în Erdőd. A avut o origine socială modestă. A învățat la Cracovia, apoi la Bologna, unde a studiat dreptul roman și canonic, obținând doctoratul. Continuă

și cardinal, una dintre cele mai influente persoane din Regatul Ungariei la începutul secolului al XVI-lea. La conciliul ecumenic convocat de papă în 1511, la Roma, unde, printre altele, urma să fie discutată organizarea campaniei antiotomane, Ungaria a fost reprezentată de Bakócz, aflat la vremea respectivă în fruntea ierarhiei bisericești din regat. Discursul festiv de deschidere al conciliului a fost rostit chiar de el. În suita acestuia s-a aflat și tânărul Hans Dernschwam. Nu știm prin ce împrejurări a ajuns Dernschwam în anturajul primatului, cum, de asemenea, nu se cunoaște ce rol efectiv a îndeplinit în timpul prezenței delegației maghiare la Roma. Cu certitudine însă, în perioada aceasta, Hans Dernschwam a luat contact cu foarte multă lume bună și a înțeles, încă o dată, faptul că ascensiunea socială presupune nu numai o foarte bună pregătire universitară și o stare materială acceptabilă, ci, și asta în primul rând, relații cu oameni influenți la curtea regală, din sfera ecleziastică înaltă, umaniști de seamă sau afaceriști de succes. E posibil ca în timpul în care s-a aflat în serviciul înaltului demnitar maghiar, poate chiar cu prilejul deplasării la Roma a superiorului său, Hans Dernschwam să fi fost observat de umanistul italian Girolamo Balbi (Hieronymus Balbus)⁸. În serviciul acestuia, Dernschwam s-a aflat în perioada 1514-1517, prilej cu care, în cercurile ecleziastice și umaniste ale Ungariei Superioare și Boemiei, să fi fost remarcat de doi dintre membrii de seamă ai familiei Thurzó: Gheorghe Thurzó - episcop de Olomouc, înrudit, prin căsătorie, cu familia Fugger, și Ioan Thurzó - episcop de Wrocław. E posibil ca la recomandarea acestora, Hans Dernschwam să devină, în 1518, angajatul întreprinderii miniere

studiile la Ferrara. În 1470 se întoarce în Ungaria, ocupând pe rând mai multe funcții semnificative. A fost prepozit de Tétel, secretar al regelui Matia Corvin, episcop de Győr (cel mai bogat domeniu episcopal din Regatul Ungariei) și consilier regal, în 1487, iar în 1490, cancelar al lui Vladislav II. În 1497 devine primat al Ungariei. În 1500 ajunge, susținut de Venetia, cardinal, iar în 1507, Patriarh Latin al Constantinopolului. A fost o persoană care s-a adaptat extrem de ușor la schimbările politice. A avut o influență mare în toate domeniile, în multe situații ocolind chiar autoritatea regală. A fost singurul maghiar care a avut șanse să ocupe scaunul papal. După pierderea acestei șanse, în 1513, se întoarce în țară ca legat papal. S-a ocupat de organizarea cruciadei antiotomane, dar aceasta s-a transformat într-o răsccoală țărănească, fapt care i-a atras reproșuri până la moarte. Pe toată durata vieții a dovedit o tendință spre lux și acumularea de bogății (domenii). După moartea lui Vladislav II (1516), influența sa începe să scadă. Moare în 1519, probabil și din cauza unui accident vascular (*Magyar Nagylexikon* 2003; Pálffy 2011).

⁸ Hieronymus Balbus (1450-1530), umanist italian, profesor universitar la Viena și Praga. Ascensiunea lui s-a datorat, în bună parte, sprijinului acordat de către împăratul Maximilian I. A călătorit mult în Austria, Boemia și Ungaria, fiind în relații strânse cu lumea bună de aici. În anul 1515, umanistul s-a retras în Regatul Ungariei, la episcopia de la Pécs. Începând cu 1516, pentru câțiva ani, Hieronymus Balbus a fost secretarul și tutorele regelui Ludovic II al Ungariei. După 1521, a intrat în serviciul arhiducelui Austriei, Ferdinand de Habsburg, care, pentru serviciu credincios, l-a făcut episcop de Gurk.

Fugger-Thurzó de la Bánska Bystrica (Neusohl, pe atunci)⁹.

Activitatea la exploatarea minieră din Slovacia îl va introduce pe Dernschwam în lumea marilor afaceri ale Europei Centrale. Personajul care i-a marcat activitatea profesională pentru trei decenii de acum înainte a fost Alexius Thurzó¹⁰. Evenimentul care l-a așezat în relații foarte bune cu asociații Thurzó-Fugger¹¹ s-a consumat în anul 1525. Atunci, Dernschwam avea deja o funcție superioară, un fel de director financiar sau contabil, la factoria din Buda a societății Thurzó-Fugger, coleg cu Iacob Hünlein, ambii în subordinea directorului Johannes Alber¹². Pe fondul unei agitații generale produse de devalorizarea monedei, devalorizare de care cei doi asociați nu au fost străini, regele Ludovic II, presat foarte puternic de adversarii politici ai familiei Thurzó și de „partida națională” (condusă de voievodul Transilvaniei, Ioan Szapolyai), a hotărât confiscarea societății Thurzó-Fugger. Din Buda, Hans Dernschwam a informat foarte repede conducerea generală a societății, așa încât trimișii regali nu au mai găsit nimic important de preluat la sosirea lor la sediul firmei¹³.

Un astfel de exemplu de devotament din partea unui înalt angajat nu putea trece neobservat de către proprietari. Mai bine de două decenii de acum

⁹ *Călători străini* 1968, p. 256.

¹⁰ Alexius Thurzó (1490-1543). Tatăl său, Ioan Thurzó, a fost cel care a pus bazele impresionantei averi a acestei familii: de la Ioan Corvin a obținut posesiunile miniere din zona Kremnica, regele Ungariei Vladislav II i-a acordat, în 1496, permisiunea de a deține topitorii de aramă în nume personal, iar în 1498 i-a închiriat cămara monetară din Kremnica pentru 14000 de florini. Ajutorul bănesc acordat regelui Vladislav II și soției acestuia, Ana, a facilitat accesul spre funcții înalte în administrarea regatului unor membri ai familiei sale. Căzul cel mai reprezentativ l-a constituit fiul său din a doua căsătorie, Alexius - *magister tarvenicorum regalium* și *index curiae regiae*, în timpul regelui Ludovic II. După bătălia de la Mohács, Alexius trece în tabăra lui Ferdinand de Habsburg, ceea ce-i aduce demnitatea de *index curiae regiae*, în anul 1527, și pe cea de *locumtenes regius*, în 1532. Din partea familiei sale, Alexius a fost cel care a continuat asocierea în plan economic cu familia Fugger (*Magyar Nagylexikon* 2003; Pálffy 2011; Engel 2006, p. 372).

¹¹ Asocierea Thurzó-Fugger s-a realizat în anul 1495. Scopul „întreprinderii comune maghiare” îl constituia valorificarea minelor de cupru din Ungaria Superioară (Slovacia). Volumul afacerii era impresionant atât din punct de vedere al producției, cât și al efortului financiar. Numai în primii patru ani de la înființare, s-au investit aproape 300000 de florini. În intervalul 1495-1526, firma a produs 42000 de tone de cupru și 84000 de tone de argint, cu un profit de 869000 de florini (Engel 2006, p. 342; Mannová 2011, p. 209).

¹² *Călători străini* 1968, p. 257.

¹³ Conflictul dintre monarh și proprietarii firmei confiscate a durat doar câteva luni. La presiunea amplelor mișcări sociale ale minerilor din nordul regatului - în marea lor majoritate angajați ai societății Thurzó-Fugger -, dar mai ales ale Habsburgilor, pe care familia Fugger i-a sprijinit financiar atât de mult, regele cedează: restituie proprietarilor societatea confiscată, iar drept reparație financiară, Ludovic II atribuie Casei Fugger exploatarea minelor de sare din Transilvania (Mannová 2011, p. 134-135; *Călători străini* 1968, p. 257; Gündisch 1943, p. 318).

încolo, activitatea profesională a lui Hans Dernschwam este strâns legată de afacerile economice ale societății, ale familiei Fugger îndeosebi.

Preluarea exploatărilor de sare din Transilvania de către Casa Fugger nu s-a putut realiza decât în momentul în care Ferdinand I de Habsburg, rege al Boemiei (ales la 23 octombrie 1526 și încoronat în februarie 1527) și rege al Ungariei (proclamat la 17 decembrie 1526, la Bratislava, încoronat la 3 noiembrie 1527, la Székesfehérvár)¹⁴, a reușit să-și impună controlul asupra Ungariei, în 1528, în urma unor intervenții militare contra celui alt „rege ales” al Ungariei, Ioan I¹⁵. Înălții reprezentanți ai regelui Ferdinand I în Transilvania erau contele Nogarola și Ștefan Pemfflinger¹⁶, împuterniciți să negocieze cu autoritățile locale aspectele generale privind cesiunea exploatării sării către Casa Fugger. Din comisia tehnică, trimisă la cămările de sare din Ardeal pentru a prelua efectiv exploatările de sare, făcea parte și Hans Dernschwam. Era o recunoaștere din partea Casei Fugger a loialității și experienței manifestate de către acesta în cei zece ani de când slujea societatea Thurzó-Fugger.

Hans Dernschwam a sosit în Transilvania la sfârșitul lunii iulie 1528, la 2 august fiind deja la cămara sării de la Turda, împreună cu Marc Pemfflinger, venind împreună de la Alba Iulia¹⁷. La 16 august, din Turda, Dernschwam expedia către factoria din Buda a societății Fugger, lui Iacob Hünlein personal, un prim raport amplu cu privire la starea lucrurilor la minele de sare din Turda. Raportul se concentrează asupra a trei aspecte fundamentale, chiar dacă, din punct de vedere constructiv, textul acestuia nu este astfel construit, fiind destul de amalgamat, înainte de a formula concluzia amintită de noi la începutul studiului de față.

Un prim grup de aspecte semnalate de Hans Dernschwam se referă la faptul că afacerea din Transilvania a Casei Fugger, cu referire specială la cea de la Turda, are potențial economic, putând deveni profitabilă din punct de vedere financiar.

În primul rând, pentru că aici se găsește o sare de calitate, ocnele sunt bune, cât de cât funcționale, minele sunt aproape una de alta, fiecare cu mai multe puțuri:

„La Turda se află una dintre cele mai bune ocne de la care se poate exploata sare din Transilvania; are sare bună, tare, albă. Tot acolo sunt acum două mine, care sunt în lucru, sunt așezate foarte aproape una de alta, la vreo 30 de pași și fiecare ocnă are trei puțuri de mină dispuse în triunghi și la o depărtare

¹⁴ Bérenger 2000, p. 135-136; Zöllner 1997, p. 230-232.

¹⁵ Gooss 1911, p. 1-7; Ciocan 1945, p. 5-50; Tătar 1997-1998, p. 485-493.

¹⁶ *Călători străini* 1968, p. 257.

¹⁷ *Ibidem*, p. 262.

unul de altul de un stâncen, aflându-se pe o colină mică”¹⁸.

De asemenea, cămara de la Turda are o oarecare evidență contabilă a tot ce se întâmplă aici, ceea ce ar permite o rapidă estimare a costurilor anuale cu exploatarea sării¹⁹ și un punct de pornire în construcția unui viitor proiect de buget.

În al doilea rând, sarea va fi scumpă după terminarea războiului civil ce a cuprins regatul Ungariei, în condițiile în care acum nu se poate pătrunde în Transilvania pentru a prelua și transporta sare în siguranță în afară: „Sarea va fi scumpă în străinătate după război; nimeni nu intră [acum - n.a.] aici”²⁰. Raportul nu arată ce venituri efective s-ar putea obține de pe urma exploatării sării din Transilvania; era prea devreme pentru așa ceva, Dernschwam neevaluând la acea dată decât cămara de la Turda. Ne putem face totuși o imagine asupra acestui aspect dintr-un document similar, din 1552, întocmit de Georg Werner, pentru autoritățile austriece de această dată, cu privire la potențialul financiar al exploatării sării din Transilvania. Cămarile de sare din Ardeal, consemna Werner, „ar putea aduce ușor pe an patruzeci de mii de florini”²¹, cu condiția, ca și la 1528, să fie reorganizate din temelii.

În al treilea rând, dacă vremurile se liniștesc din punct de vedere politic și militar, afacerea cu sarea din Transilvania va putea deveni una internațională. Două condiții trebuie îndeplinite aici: să se reorganizeze cămarile anexe de pe căile de transport, așa încât sarea ce se transportă pe Mureș să ajungă până la Zagreb, iar cea transportată pe Someș să aibă ca punct final Eisenstadt, în Austria²², iar Ferdinand I de Habsburg să poată asigura liniștea țării. Fără pacificarea regatului, „nu se poate găsi nicăieri vreo ieșire”²³. În legătură cu acest aspect, Dernschwam știa foarte bine, fără ca acest lucru să fie formulat explicit în raport, că întreaga afacere cu sarea din Transilvania viza nu numai un profit pentru Casa Fugger, ci, și poate asta în primul rând, sprijinirea bănească a lui Ferdinand I de Habsburg pentru a reuși guvernarea integrală a Regatului Ungariei²⁴.

Un al doilea aspect major semnalat de către Hans Dernschwam în raportul său se referă la multitudinea neregulilor existente la cămara sării de la Turda. Tabloul realității miniere de aici este dezolant, ceva nemaîntâlnit în întreaga sa experiență minieră de până atunci.

Cămara de la Turda pare pustie și nu are aproape nimic din ceea ce ar fi nevoie:

¹⁸ *Ibidem*, p. 268.

¹⁹ *Ibidem*, p. 287-291.

²⁰ *Ibidem*, p. 281.

²¹ Tătar 2014, p. 336.

²² *Călători străini* 1968, p. 286.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Vezi Gündisch 1943, p. 319-320.

„Cămările sunt toate pustii și nu se află nimic din cele necesare aici și nu se poate căpăta nimic aici. Toate lucrurile de care e nevoie trebuie poruncite din alte locuri. [...] La Turda, noi ducem lipsă de vârteje, cai, căpestre, frânghii, fier, oțel, seu, funii mari pentru vârteje, fân, lemne, cărbune, piei de bou și altele de acestea. Lucruri de acestea nu se găesc deloc”²⁵.

Caii folosiți în exploatare sunt nenorociți, toți împreună nu valorează nici măcar șase florini²⁶. Minele sunt toate fără schelărie și acoperiș, casa cămării pare goală, cu ușile și încuietorile în stare proastă²⁷. „Lângă ocne, unde ar fi mare nevoie de ele, nu se află nicăieri vreo baracă pentru sarea, care zace deci sub cerul liber”²⁸, expusă ploilor și deprecierei, situație similară și la Decea, la punctul de îmbarcare a sării pentru transportul pe Mureș.

Apoi, extragerea sării pare a fi o treabă la voia întâmplării; nu sunt reguli, ordine, fiecare face cam ce vrea și cum crede de cuviință. Cu funcționarii în serviciu este foarte greu de lucrat; toți sunt unguri, niciun german nu se află printre ei²⁹. Costurile săptămânale cu exploatarea sării de la Turda sunt imposibil de estimat, căci „nu este în ființă nici cea mai mică rezervă sau inventar”³⁰. Tăietorii de sare sunt mai degrabă niște zilieri decât muncitori în toată regula. „Cel ce poate avea de lucru în altă parte nu lucrează bucuros în ocne”³¹, preferând, de exemplu, să meargă la seceriș, la cositul fânului sau strânsul recoltelor. Nu erau organizați, pentru a se putea discuta cu ei, preferau plata zilnic, banii câștigați îi dădeau pe băutura, cereau postav la angajare, apoi unii nici nu mai veneau la lucru³². „Ei nu cunosc nicio meserie și nu au nicio hrană”³³, lenea, trândăvia și ticăloșia făcându-i neproductivi. Au fost învățați cu multe năravuri până acum, inclusiv acela ca, la sfârșitul fiecărei zile de lucru, chiar dacă au lucrat doar un timp foarte scurt, să plece acasă cu un bolovan de sare în valoare de trei dinari³⁴. Munca lor în ocnă nu este susținută de un aparat de întreținere la fața locului, cum ar fi tâmplari și fierari.

De exploatarea sării toți vor să profite, după mai vechi obiceiuri ale locului. Lui Marc Pemfflinger, șeful suprem al cămării sării din Transilvania, omul lui Ferdinand I de Habsburg³⁵ și cel de la care trebuia preluată fiecare

²⁵ *Călători străini* 1968, p. 265.

²⁶ *Ibidem*, p. 280.

²⁷ *Ibidem*, p. 268.

²⁸ *Ibidem*, p. 269.

²⁹ *Ibidem*, p. 280.

³⁰ *Ibidem*, p. 266.

³¹ *Ibidem*, p. 263.

³² *Ibidem*, p. 273.

³³ *Ibidem*, p. 275.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Cu privire la activitatea lui Marc Pemfflinger în slujba regelui Ferdinand I, vezi Wittstock 1887, p. 345-347.

exploatare în parte, îi plăcea să fie însoțit peste tot de 30-40 de oameni călare, iar toate cheltuielile să fie trecute pe seamă cămării³⁶. „Oamenii regelui” din vechiul aparat al cămării trec la socoteala cheltuielilor zilnice dublu decât s-ar cuveni: „Ei au leafa și banii lor de întreținere și pe deasupra vedeți în conturile lor că ei vor să pună totuși toată întreținerea pe seama regelui, ca și când ar trebui să dea socoteală doar în glumă”³⁷. Comiții cămărilor, judecătorul vadului, preoți și călugări din mănăstiri, cu toții primesc, într-o formă sau alta, pe seama ocnei, sare pe gratis, ceea ce înseamnă o mare deturnare de venit³⁸. Din acest punct de vedere, fiecare cămară are propriile obiceiuri. Cel mai prost stau lucrurile la Turda, scrie Dernschwam: „Aici se află cămara cea mai neorânduită”³⁹.

Nici transportul sării nu era în ordine. De-a lungul drumului sării sunt prea multe vămi, în fiecare loc oprindu-se prea mulți tumeni de sare, inclusiv din cea a regelui. Transportatorii pe apă (celeristi, cum sunt numiți în raport) au obiceiul să ducă, în aceeași încărcătura, și propria sare, deși sunt plăți integral pentru cea a cămării⁴⁰. Tot așa, există din partea acestora tendința de a trece prețul/costul luntrilor lăsate la Lipova - punctul terminus al serviciului lor de transport - pe seama cămării de sare⁴¹.

Într-o astfel de situație, sunt foarte multe aspecte de remediat. Acesta constituie al treilea grup de probleme pe care le evidențiază raportul în discuție. Din acest punct de vedere, Hans Dernschwam se dovedește un adevărat maestru, cunoștințele și experiența practică din vremurile activității la exploatarea Thurzó-Fugger spunându-și cuvântul.

În primul rând, trebuia schimbat în mod radical modul de organizare și realizare a conducerii întregii exploatare. Dernschwam afirma „Cămarile, trebuie conduse cu aceeași autoritate și ordine ca orice altă exploatare minieră”⁴², după modelul celor din Europa Centrală ale Casei Fugger. Specula și abuzurile vechilor funcționari trebuie eradicate imediat, fie că este vorba de cele săvârșite de comiții cămărilor, de „oamenii regelui” de la ocne sau de către celeristi, cum am văzut mai înainte.

Aparatul administrativ al minelor trebuie gândit de așa natură încât să asigure o mai bună organizare și supraveghere a muncii. Magulaturul trebuie să fie omul responsabil de activitatea tăietorilor de sare: numai el permite accesul în ocnă a muncitorilor, el înregistrează bulgării de sare și înscrie producția fiecăruia în registrul de evidență pentru plata corectă, după realizări,

³⁶ *Călători străini* 1968, p. 264.

³⁷ *Ibidem*, p. 293.

³⁸ *Ibidem*, p. 274, 276, 279.

³⁹ *Ibidem*, p. 287.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 272.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

a fiecărui lucrător⁴³. La fiecare ocnă, pe lângă fiecare magulator, spune Dernschwam, trebuie instalat „un om de-al nostru”. Acești oameni de încredere

„[...] ar nota concomitent cu magatorul sarea primită și expediată. Și pentru că ocele se află cam departe de curtea cămării, ei ar trebui să pună să li se gătească acolo și ar trebui să i se dea fiecăruia bani pentru hrană pe toată săptămâna”,

50 de dinari, și o leafă de 20 de florini⁴⁴. Ei trebuie, în mod obligatoriu, să cunoască limbile țării: ungurește, nemțește și românește. Contabilul are obligația să se subordoneze strict reprezentantului Casei Fugger, nu altcuiva. Pe lângă faptul că trebuie să fie de mare încredere⁴⁵, contabilul are responsabilitatea unei evidențe foarte exacte a veniturilor și cheltuielilor și să exprime acest lucru printr-un sistem de conturi foarte simple⁴⁶, care să-i permită conducătorului cămării măsuri oportune și eficiente. La alți funcționari se poate renunța, cum ar fi, de exemplu, „judecătorul malului” de la Decea, care nu face altceva decât să perceapă, în nume personal, o sumă de bani de la cei care vin și depozitează sarea acolo; „împiedică doar pe oameni”, consemna Dernschwam⁴⁷.

În al treilea rând, se impun norme foarte exacte cu privire la dimensiunea bolovanilor de sare, plata tăiatului de sare și a transportului cu luntrea, tocmai pentru ca activitatea să poată fi gestionată unitar și cu exactitate din punct de vedere financiar⁴⁸. De asemenea, sunt necesare măsuri organizatorice și investiționale vizând: repunerea în funcțiune a unor vechi mine inundate, costurile cu scoaterea apei și zvântarea minei fiind mult mai mici decât deschiderea unor ocne noi; construirea unor clădiri anexe, îndeosebi a unor depozite pentru bolovanii de sare extrași, prevenindu-se astfel deprecierea unor mari cantități de sare⁴⁹; refacerea cămărilor anexe de pe traseul de transport, așa încât sarea să ajungă cât mai departe, în Europa Centrală⁵⁰; valorificarea, într-un mod sau altul, a sării mărunțite, de care ocele erau pline și pe care toată lumea a neglijat-o pur și simplu până atunci.

O astfel de situație putea fi schimbată? Se putea porni aici ceva serios, profitabil, în tradiția exploatărilor miniere din Europa Centrală? Tehnic, da, cel puțin așa reiese din textul raportului. Casa Fugger apelase la mai mulți specialiști de-ai săi, inclusiv la Hans Dernschwam, tocmai în această idee. Cale

⁴³ *Ibidem*, p. 278.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 284.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 279.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 281.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 285.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 270.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 269.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 286.

de întors nu mai era; decizia fusese luată de mai multă vreme, iar el știa foarte bine acest lucru. Ceea ce-l îngrijora la momentul redactării raportului nu erau aceste disfuncționalități tehnice, de organizare a muncii sau de natură financiară. Adresându-se unui apropiat, Dernschwam și-a permis să exprime unele îndoieli cu privire la perspectiva afacerii din Transilvania, iar viitorul îi va da dreptate. Temerile sale erau legate de realitățile politico-militare ale momentului. În primul rând, drumurile ce legau Transilvania cu Ungaria de câmpie erau închise, peste tot erau trupe despre care era greu să spui din ce tabără făceau parte: „[...] nu e de jur împrejurul întregii Transilvanii niciun drum liber și în toate locurile se află trupe”⁵¹. La Turda nu se putea ajunge ușor, căile nu erau sigure. „Cum veți aduce banii aici? Eu nu știu nicio cale sigură”⁵², semnala Dernschwam.

Toate întrebările sale par a fi mai degrabă retorice; lucrurile nu mai puteau fi oprite, trebuia mers mai departe: „Dar lucrul s-a început și noi nu putem să dăm înapoi, orice am face”⁵³, scria Dernschwam în finalul raportului. „Era bine dacă stăteam deoparte, dar acum e prea târziu. Nu ne rămâne decât să facem ceea ce știm, să ne urmăm calea noastră, așa cum am fost învățați”⁵⁴.

“We Should Have Stayed Out:” Hans Dernschwam’s Report of 1528 to the House of Fugger on the Failure of a Project in Transylvania

(Abstract)

Hans Dernschwam, a representative of the House of Fugger, arrived in Turda, Transylvania, in the summer of 1528 to take over salt exploitation there on behalf of the company. On 16 August of the same year, he sent his first status report on the Turda salt chamber. The picture was bleak. It would take investment, organising, order and a lot of work to accomplish anything serious here. As this report was addressed to the House of Fugger’s Buda agent, his friend and colleague Jacob Hünlein, Dernschwam took the liberty of expressing his personal views on the future of the business in Transylvania. This aspect of the report has been less analysed by historians. Hans Dernschwam warns that the main danger to the Fuggers’ business in Transylvania is political, not technical or financial: all access routes in and out of Transylvania were closed, which meant the salt extracted could not be sent to Central Europe; troops with unclear allegiance were present everywhere; Transylvania lacked the necessary mining equipment and at that time it was virtually impossible to bring any from the outside; and there was no financial capital and no safe passage to bring any in.

In light of all this, he was prompted to observe that “considering the times, we should have stayed out”. And history proved him right: following the political and military events in Hungary in the following year, the business in Transylvania was practically abandoned.

⁵¹ *Ibidem*, p. 265.

⁵² *Ibidem*, p. 267.

⁵³ *Ibidem*, p. 294.

⁵⁴ *Ibidem*.

Abrevieri bibliografice

- Bérenger 2000 - Jean Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, București, 2000.
- Călători străini* 1968 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968.
- Ciocan 1945 - Rodica Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945.
- Doboși 1951 - Alexandru Doboși, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în Evul Mediu (sec. XIV-XVI)*, în *SCIM*, 2, 1951, p. 125-166.
- Engel 2006 - Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006.
- Gooss 1911 - Roderich Gooss, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, Viena, 1911.
- Gündisch 1943 - Gustav Gündisch, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528-1531*, în *Omagiu lui Ioan Lușaș la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1943, p. 317-334.
- Magyar Nagylexikon* 2003 - *Magyar Nagylexikon*, vol. XVII, Budapesta, 2003.
- Mannová 2011 - Elena Mannová (coord.), *Scurtă istorie a Slovaciei*, București, 2011.
- Oberndorffer 1957 - Kurt Oberndorffer, *Hans Dernschwam of Hradeczin*, în *NGB*, vol. III, Berlin, 1957, p. 609.
- Pálffy 2011 - Géza Pálffy, *A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. Egy különleges arisztokrata familia Magyarországon*, în *Történelmi Szemle*, 53, 2011, p. 63-84.
- Strieder 1933 - Johann Strieder, *Ein Bericht des Fuggerschen Faktors Hans Dernschwam über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528*, în *Ungarische Jahrbücher*, XIII, 1933, p. 260-290.
- Tătar 1997-1998 - Octavian Tătar, *Disputa pentru coroana Ungariei dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya (1526-1540)*, în *Sargetia*, XXVII/1, 1997-1998, p. 485-511.
- Tătar 2014 - Octavian Tătar, *Un proiect fiscal pentru Transilvania. Raportul lui Georg Werner din 1522 către autoritățile austriece*, în *Terra Sebus*, 6, 2014, p. 327-340.
- Wittstock 1887 - Heinrich Wittstock, *Pemfflinger, Marcus*, în *ADB*, vol. 35, Leipzig, 1887, p. 343-350.
- Zöllner 1997 - Erich Zöllner, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*, ediția a VIII-a, vol. I, București, 1997.

Cuvinte-cheie: Transilvania, Hans Dernschwam, 1528, exploatarea sării, Turda, Casa Fugger.

Keywords: Transylvania, Hans Dernschwam, 1528, salt exploitation, Turda, House of Fugger.

LISTA ABREVIERILOR

ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
ADB	- Allgemeine Deutsche Biographie. Verlag Duncker & Humblot. Leipzig.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészettörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
AHA	- Acta Historiae Artium. Akadémiai Kiadó. Budapest.
AI	- Artificial Intelligence. Elsevier. Amsterdam.
AIAC	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AIIN	- Anuarul Institutului de Istorie Națională. Universitatea „Regele Ferdinand I”. Cluj-Sibiu, Sibiu.
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj.
AJJ	- Arktika: jekologija i jekonomika. Institut jadernoj bezopasnosti Rossijskoj akademii nauk. Moskva.
AJN	- American Journal of Numismatics. American Numismatics Society. New York.
AJPA	- American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologist. Baltimore.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.
AMZ	- Arheološki muzej u Zagrebu. Zagreb.
AnB	- Analele Banatului (serie nouă). Timișoara.
AnUB-I	- Analele Universității din București - Istorie. Universitatea din București.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
ArchKözl	- Archaeologiai Közlemények. Pesten.
ARCS	- American Review of Canadian Studies. Association for Canadian Studies in the United States. New York.
Argesis	- Argesis. Studii și Comunicări. Muzeul Județean Argeș. Pitești.
ArhMed	- Arheologia Medievală. Reșița, Cluj-Napoca.

Lista abrevierilor

- ArhMold** - Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.
- ASS** - Asian Social Science. Canadian Centre of Science and Education. Toronto.
- Astra Salvensis** - Astra Salvensis. Cercul Salva al ASTRA. Salva.
- ASUAIC-I** - Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (serie nouă). Secțiunea IIIe. Istorie. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- ATS** - Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu.
- AUASH** - Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- BAMNH** - Bulletin of the Alabama Museum of Natural History. The University of Alabama. Tuscaloosa.
- BCȘS** - Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- BG** - Byllye Gody. Sochi State University. Sochi.
- BMS** - Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
- BOR** - Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. București.
- BpRég** - Budapest Régiségei. Budapest.
- BSNR** - Buletinul Societății Numismatice Române. București.
- Caietele CIVA** - Caietele CIVA. Asociația „Cercul de Istorie Veche și Arheologie” Alba Iulia.
- CArh** - Cercetări arheologice. București.
- Carpica** - Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău.
- CH** - Church History. Cambridge University Press. Cambridge.
- CN** - Cercetări Numismatice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
- ComȘtMediaș** - Comunicări Științifice. Mediaș.
- Corviniana** - Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
- CPF** - Cahiers des Portes de Fer. Beograd.
- Cumania** - A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve. Kecskemét.
- Dacia** - Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
- Danubius** - Danubius. Muzeul de Istorie Galați.
- e-COM** - e-Conservation online magazine. Vila do Conde. Portugalia.
- EphNap** - Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.

Erdély Múzeum	- Erdély Múzeum. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Cluj-Napoca.
FVL	- Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu.
Geopolitics	- Geopolitics. Taylor & Francis. London.
Glasul Bisericii	- Glasul Bisericii. Mitropolia Munteniei și Dobrogei. București.
GNS	- Gumanitarne nauki v Sibiri. Sibirskoe otdelenie Rossijskoj akademii nauk. Novosibirsk.
Graiul Maramureșului	- Graiul Maramureșului. Baia Mare.
HCS	- Historia y comunicación social. Departamento de Historia de la Comunicación Social de la Facultad de Ciencias de la Información. Universidad Complutense Madrid.
HHCT	- History and Historians in the Context of the Time. Academic Publishing House <i>Researcher</i> . Sochi.
HIR	- Harvard International Review. Harvard International Relations Council at Harvard University. Cambridge (Massachusetts).
IJI	- Istoriko-jekonomicheskie issledovanija. Bajkal'skij gosudarstvennyj universitet Ekonomiki I prava. Irkutsk.
IJMS	- Indian Journal of Marine Sciences. National Institute of Science Communication and Information Resources. New Delhi.
Istros	- Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
IV	- Istoricheskiy vestnik. Izdatelskiy dom B. B. Glinskogo. Sankt Peterburg.
IVUZ	- Izvestija vysshih uchebnyh zavedenij. Severo-Kavkazskij region. Serija: Obshhestvennye nauki. Rostov-na-Donu.
Îndrumător pastoral	- Îndrumător pastoral. Episcopia Ortodoxă Română de Alba Iulia.
JBSM	- Jahrbuch des Burzenländer Sächsischen Museums. Kronstadt (Brașov).
JeKO	- Izdatelskiy Dom ECO. Novosibirsk.
JGlassStud	- Journal of Glass Studies. The Corning Museum of Glass. New York.
JGRO	- Journal of Geophysical Research: Oceans. AGU Publications. Washington.
JHA	- Journal for the History of Astronomy. SAGE Publications (UK). London.
JHG	- Journal of Historical Geography. Elsevier. Amsterdam.
JPIPSS	- The Journal of Power Institutions of Post-Soviet Societies. Paris.

Lista abrevierilor

JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz.
KHKM	- Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. Warszawa.
Materiale	- Materiale și cercetări arheologice. București.
MedievArchaeol	- Medieval Archaeology. Society for Medieval Archaeology. London.
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
MFME	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
MMJ	- Metropolitan Museum Journal. The Metropolitan Museum of Art. New York.
MPEA	- Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Budapest.
MTT	- Magyar Történelmi Tár. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
NET	- Nurse Education Today. Elsevier. Amsterdam.
NGB	- New German Biography. Bayerische Akademie der Wissenschaften. München.
Niva	- Niva. Petrograd.
NK	- Numizmatikai Közlöny. Magyar numizmatikai társulat. Budapest.
ODIL	- Ocean Development and International Law. Taylor & Francis. London.
OK	- Orvostörténeti közlemények / Communicationes de historia artis medicinae. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum. Budapest.
Oltenia	- Oltenia. Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie. Muzeul Olteniei. Craiova.
Pallas	- Pallas. Revue d'études antiques. Université de Toulouse le Mirail. Toulouse.
PG	- Political Geography. Elsevier. Amsterdam.
Polar Geography	- Polar Geography. Taylor & Francis. London.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
Porțile Cetății	- Porțile Cetății. Sebeș.
PR	- Polar Record. Cambridge University Press. Cambridge.
PUM	- Programm des evangelischen Unter-Gymnasium A. B. in Mühlbach. Sebeș.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
Revista istorică	- Revista istorică: dări de seamă, documente și notițe. București (1925-1941).
RGI	- Revista generală a învățământului. București.

RHSEE/RESEE	- Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RIR	- Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională din București.
RJTP	- Regional'naja jekonomika: Teorija i praktika. Finansy i Kredit. Moskva.
RMM-MIA	- Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă. București.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RSM	- Rossija i sovremennyj mir. Institut nauchnoj informacii po obshhestvennym naukam Rossijskoj akademii nauk. Moskva.
SAA	- Studia Antiqua et Archaeologica. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași.
SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.
Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SCB	- Studii și cercetări de bibliologie. Academia Română. București.
SCIM	- Studii și cercetări de istorie medie. București.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istorie veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCJ	- Southern Communication Journal. Southern States Communication Association. Philadelphia.
SCN	- Studii și Cercetări de Numismatică. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București.
SG	- Soziale Geschichte. Stiftung für Sozialgeschichte des 20. Jahrhunderts. Bremen.
SGP	- Sovetskoe gosudarstvo i pravo. Nauka. Moskva.
Signs	- Signs. Journal of Women in Culture and Society. University of Chicago Press. Chicago.
SMIM	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București.
SMK	- Somogyi Múzeumok Közleményei. A Somogyi Megyei Múzeumok.
Societatea de mâine	- Societatea de mâine. Cluj (1924-1945).
SPS	- Sovremennye proizvoditel'nye sily. Sovet po izucheniju proizvoditel'nyh sil, Ministerstvo jekonomicheskogo razvitiya Rossijskoj Federacii i Rossijskoj akademii nauk. Moskva.

Lista abrevierilor

- SRFJP** - Sever i rynek: formirovanie jekonomicheskogo porjadka. Institut ekonomicheskikh problem im. G. P. Luzina. Apatity.
- SS** - Sovetskij Sever. Oblastnoy Komitet Narymskogo okruga KPSS. Kolpashevo.
- StComSibiu** - Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
- StComSM** - Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare.
- StRI** - Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
- SUCH** - Studia Universitatis Cibiensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
- SVS** - Supplément de la vie spirituelle. Le Edition de Cerf. Paris.
- SympThrac** - Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
- Terra Sebus** - Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
- Thraco-Dacica** - Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
- Történelmi Szemle** - Történelmi Szemle. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének. Budapest.
- TP** - Telecommunications Policy. Elsevier. Amsterdam.
- Transilvania** - Transilvania. Centrul Cultural Interetnic Transilvania. Sibiu.
- Tyragetia** - Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
- Ungarische Jahrbücher** - Ungarische Jahrbücher. Berlin.
- VCGU** - Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Cheljabinskij gosudarstvennyj universitet. Chelyabinsk.
- VIZ** - Voенno-istoricheskii zhurnal. Moskva.
- VKGU** - Vestnik Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Kazanskij (Privolzhskij) federal'nyj universitet. Kazan.
- VMZ** - Voенno-meditsinskii zhurnal. Moskva.
- VRJU** - Vestnik Rossijskogo jekonomicheskogo universiteta im. G. V. Plehanova. Rossijskij. Gosudarstvennyj universitet imeni G. V. Plehanova. Moskva.
- VSA** - Vestnik Severnogo (Arkticheskogo) federal'nogo universiteta, serija: Gumanitarnye i Social'nye Nauki. Severnyj (Arkticheskij) federal'nyj universitet imeni M. V. Lomonosova. Arkhangelsk.
- VTP** - Voprosy teorii i praktiki. Izdatelskiy Dom Gramota. Tambov.

- WI** - Die Welt des Islams. Internationale Zeitschrift für die
Forschung des modernen Islams. Brill.
- WJC** - Western Journal of Communication. Western States
Communication Association. Philadelphia.
- ZEKM** - Zhurnal eksperimental'noi i klinicheskoi meditsiny.
Novosibirskii gosudarstvennyi meditsinskii universitet.
Novosibirsk.
- ZfSL** - Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde.
Gundelsheim.